

89
К43

1724

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА

КИРИЧЕНКО ПЕТРО ВАСИЛЬОВИЧ

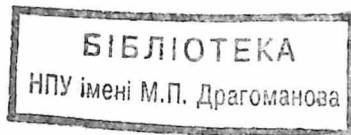
УДК 883.3

ПРОБЛЕМА СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ТА ШЛЯХИ ЇЇ
ХУДОЖНЬОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ У ШКІЛЬНІЙ ПОВІСТІ 60 - 80-х
РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

10.01.01 - Українська література

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

 кириченко

Київ - 1998

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти України

Науковий керівник - дійсний член АПН України, доктор філологічних наук, професор
Хропко Петро Панасович,
Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова,
завідувач кафедри

Офіційні опоненти - доктор філологічних наук, професор
Гнідан Олена Дмитрівна,
Тернопільський державний педагогічний університет імені В.Гнатюка,
професор

кандидат філологічних наук, доцент
Стаднійчук Руслан Євгенович,
Київський державний лінгвістичний університет,
доцент

Провідна установа - Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, кафедра української літератури, Міністерство освіти України, м. Кам'янець-Подільський

Захист відбудеться 16 червня 1998 р. об 11⁰⁰ год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К.26.053.04 Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (252601, Київ, вул. Пирогова, 9).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (252601, Київ, вул. Пирогова, 9)

Автореферат розіслано " _____ " _____ 1998 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради *Вишнева* Г.П.ВИШНЕВСЬКА

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. У 60-80-і роки, у порівнянні з попередніми десятиліттями, вітчизняна література і літературознавство одержали значно ширші можливості відображення дійсності. Проте державна ідеологія продовжувала орієнтувати їх на утвердженні у суспільстві ідеали. Згідно з її вимогами головною метою творчої діяльності мало бути виховання так званої "соціалістичної" особистості. Особливо це стосувалося дитячої книжки. Адже, за спостереженнями психологів, формування особистості розпочинається у дитячому віці - зі з'явою у майбутнього члена суспільства перших ознак соціальності. Висвітленню цих процесів у художній творчості присвячувалися праці на кшталт «Людина і майбутнє. Ленінська концепція людини і герой сучасної літератури» К.Волинського, «Естетика ленінізму і питання літератури» І.Дзевєріна, «Проблема утвердження соціалістичної особистості в українській радянській прозі» Г.Штоня тощо, які на сьогодні не можуть задовольнити наукову думку, хоча в окремих роботах, (наприклад: «Людина як міра часу. Концепція характеру в сучасній радянській літературі» М.Жулинського) прослідковується намагання, наскільки дозволяли умови, гранично чітко окреслити сам предмет дослідження, підвести під нього необхідну наукову базу, перебороти надмірну декларативність при висвітленні. Але й тут помітна орієнтація адресата на заідеологізований образ особистості.

У ті роки цілим рядом науковців (Ж.Букетова, М.Грицанова, П.Козаченко, А.Михайлов, В.Уварова, А.Шпиталь та ін.) приділено багато уваги питанням літературного характеротворення у дитячій прозі. Але й ними, як правило, розуміння характеру у літературі виводилось як свідчення соціально-духовного вдосконалення пануючої в країні політичної системи. Це прослідковується, наприклад, у дослідженнях В.Волочая (Формування особистості як об'єкт художнього дослідження в українському романі про шкільне життя (30-70-і роки)), А.Подолінного (Герой української радянської пригодницької повісті 30-х років і творчість Миколи Трублаїні), Л.Черниєнко (Шкільна повість у радянській дитячій прозі 20-30-х років. Художні можливості та шляхи її розвитку) та інших працях герой дитячої книжки трактується не стільки з вікових, скільки заданих, соціальних позицій. Зрозуміло, що багато залежало від художньої якості творів, що брались до уваги. Адже

тільки наприкінці 80-х років у літературі, у тому числі й дитячій, активізується процес змалювання багатьох властивостей характеру реальної людини. Та загальний стан з осмисленням проблеми особистості не міг бути відразу переборений. У цей час С.Іванюк (Герой дитячої повісті 30-50-х років. Концепція адресата), Р.Стаднійчук (Проблема формування морального світу підлітка у сучасній радянській повісті про школу (70-80-і рр.)) підкреслюють визначальний вплив конкретного моменту суспільного буття на характер особистості у літературі. Сукупним результатом праць цього, перехідного, періоду було те, що у них поставлено під сумнів твердження про повну духовну гармонійність характеру героя вітчизняної дитячої книжки, про його вирішальний корегуючий вплив на її адресата.

Останнім часом серед науковців набуває сили твердження, що характер особистості містить у собі риси певного інваріанта національного характеру (А.Гурбанська, (Творчість Віктора Близнеця у контексті української прози 60-70-х років ХХ століття)). Але праць, які б демонстрували комплексний, з сучасних позицій, підхід до вивчення зазначеної проблеми, на сьогодні немає. Їх необхідність і зумовлює актуальність дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження пов'язана з науковою проблематикою кафедри української літератури Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, присвяченою вивченню основних тенденцій розвитку нової та новітньої української літератури.

Мета дослідження - вивчити на матеріалі жанру шкільної повісті у контексті розвитку української художньої прози 60-80-х років ХХ століття один із проблемних аспектів теми «Людина в літературі».

Для її досягнення визначаємо завдання:

1. Простежити етапи зародження та загальні тенденції моделювання процесів становлення героя у вітчизняній літературі на виховну тему.
2. Дослідити шляхи художньої реалізації проблеми у шкільній повісті, зокрема:
 - з'ясувати «механізм творення» художнього характеру особистості, роль у ньому конфлікту твору;
 - визначити взаємозв'язок між неповторністю літературного образу, образу особистості і своєрідністю художнього матеріалу твору.

Наукова новизна. Робота є першим комплексно-систематичним дослідженням порушеної проблеми. У дослідженні на конкретному матеріалі, з опертям на відповідну теоретичну базу, з сучасних позицій з'ясовуються шляхи її мистецького розв'язання, що привели до індивідуалізації літературного образу юної особистості у шкільній повісті 60-80-х років. Розкривається роль у цьому процесі ідейно-образної структури, рівня художнього матеріалу твору.

Матеріалом дослідження обрано масив творів шкільної повісті 60-80-х років, серед них О.Гончара, Гр.Тютюнника, В.Близнеця, Ю.Збанацького, В.Нестайка, всього понад два десятки повістей.

Практичне значення роботи полягає в тому, що в ній з сучасних естетичних позицій з'ясовується проблема особистості у жанрі шкільної повісті 60-80-х років. У цьому зв'язку порушуються питання, пов'язані з національними і загальнолюдськими аспектами проблеми. Одержані результати можуть бути використані при подальших наукових розробках, при вдосконаленні вузівських та шкільних курсів новітньої української літератури, при проведенні занять з позакласного читання та факультативів у школі, при укладанні навчальних посібників з дитячої літератури.

На основі матеріалів дисертації створено діючу програму факультативного курсу «Тема школи в українській прозі для дітей» (9-й кл.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення дослідження апробовано на Міжнародній науково-практичній конференції «Система неперервної освіти: здобутки, пошуки, проблеми» (Чернівці, 1996), на наукових конференціях у Національному педагогічному університеті ім. М.П. Драгоманова - 1991, 1993, 1998 рр., на наукових нарадах в Інституті змісту і методів навчання Міністерства освіти України. Дисертацію обговорено на засіданні кафедри української літератури НПУ ім. М.П. Драгоманова.

Публікації. З досліджуваної теми опубліковано сім праць.

Структура роботи. Дисертація обсягом 151 сторінка складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних літературних джерел - 18 с. (283 назви).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **“Вступі”** характеризується стан вивчення проблеми, обґрунтовується актуальність дисертаційного пошуку, формулюються мета і конкретні завдання, визначається об’єкт і матеріал дослідження, основні підходи і методи, наукова новизна, його теоретична і практична цінність.

У першому розділі **“Проблема спадкоємності характеру в українській шкільній повісті”** показано, що проблема людини в нашому словесному мистецтві сягає своїм корінням у духовну спадщину Київської Русі.

Кожна художня епоха відтворює властивими їй художніми засобами своє розуміння реальності, уявлення про людину, концепцію людини. У середні віки суспільна думка вже уловлювала окремі чинники впливу соціального середовища на формування особистості, починаючи з дитинства. У Київській Русі основна громадська форма, через яку цей вплив реалізувався, як свідчить **“Історія української культури”** під редакцією І.Крип’якевича, було шкільництво, яке **“вийшло з глибинних потреб громадянства, серед якого кожна, навіть найменша оселя вимагала... науки”**. У словесному мистецтві він відбився у формі повчальної літератури (**“Повчання дітям”** Володимира Мономаха).

З прийняттям християнства художні засоби у ньому спрямовувались не на створення пластичних, естетично-конкретних образів, а на возвеличення внутрішнього світу людини-зразка. У світській літературі її концептуальне втілення ще знаходимо у **«Слові о полку Ігоревім»** (образ князя Святослава), у релігійній - в образі душі, підкореної ідеї богослужіння, що прагне вдосконалення. Цей образ, як правило, не мав індивідуальних рис, виступав втіленням певних соціальних та естетичних ідеалів, оскільки середньовічне художнє мислення було категоріально-художнє, етико-естетичне, з переважанням на передньому плані моральних категорій (**«Учительні Євангелія»**, **«Життя святих»** тощо). Подальша демістифікація та деміфологізація мислення дає змогу виставити наперед не міф про дійсність, а знання про людину як активного діяча. Але, як зауважує М.Ігнатенко, реалізм у сучасному розумінні був би неможливим без **«вийняття»** з об’єкта зображення для суб’єкта пізнання його внутрішньої сутності, його совісті. Феномен совісті засвідчив оформлення людини як особи.

І в наступні століття тема людини, утвердження окремої особи як особистості знаходить у тодішній Україні своє відбиття у двох напрямках розвитку суспільної свідомості. З одного боку вона фіксувалась у церковній літературі, з XVI ст. - у полемічних творах, які, відбиваючи протистояння християни - католики, відстоювали право українського населення на самобутній розвиток на основі його широкої освіченості. В одному з них - «Пересторозі», наприклад, будівництво шкіл ставилося вище спорудження храмів. У іншому плані вона розвивалась у руслі віршової літератури, головним чином, у поезії мандрівних учнів, студентів (дяків). У ній розгорталися картини народного і молодіжного побуту. Здебільшого у гумористичному ключі фіксувались особливості світосприйняття героїв цих віршованих творів, риси характеру.

У дослідженні констатується, що широка мережа шкіл, загальна грамотність серед українського населення (до XVIII ст.) сприяли закріпленню традиції, яку не могла обминати художня свідомість: тісного зв'язку особистісного становлення молодої людини з її освітою, вихованням на гуманістичних засадах. Вона знайшла своє підтвердження у мистецькій і філософській діяльності, життєвому шляху Г.Сковороди з його ідеєю “сродної” праці, а згодом стало світоглядною основою характеротворення у новій українській літературі. Її дотримується І. Котляревський, розгортаючи колоритні образи козаків-трояниць. Протестує проти деформації особистісних якостей характеру у їх зародку Т.Шевченко (ряд повістей російською мовою і поезій “Кобзаря”). Цілком закономірно, що цей мотив став провідним у широкому соціально-психологічному полотні, яким нова українська проза засвідчила свою зрілість, романі А.Свидницького “Люборацькі”. Масштабний підхід автора до проблеми деградації юної особистості під впливом національного і соціального гніту сьогодні сприймається як одне з підтверджень “жанрового обґрунтування роману виховання” (О.Сидоренко) у вітчизняній літературі XIX ст., початку XX ст.

Далі у розділі підкреслюється, що проблема національного в українській класичній спадщині як невід’ємна складова людинознавчої проблематики за радянської влади у нашому літературознавстві під об’єктивним кутом зору не розглядалася. Відбувалося применшення набутків літературної спадщини і у цьому плані. Не в останню чергу за рахунок розмежування її на так звану “революційну” і “буржуазно-націоналістичну”, замовчування значної частини творів, а то й у цілому творчих імен. Тим самим

руйнувалася цілісна картина утвердження в нашій літературі концепції “нової” людини, власне, національно свідомої особистості. Наявність такої концепції - ознака кожної розвиненої, самостійної літератури. Вона поставала з цілої галереї характерів героїв повістей (“Причепа”, “Хмари”, “Над Чорним морем” І.Нечуя-Левицького, “Лихі люди” П.Мирного, “Семен Жук і його родичі”, “Юрій Горovenko” О.Кониського, “Соняшний промінь”, “Серед темної ночі”, “Брат на брата” Б.Грінченка, “Хома з серцем і Хома без серця” І.Франка та ін.). У них переважає морально-етичне мотивування над соціальним у поясненні багатьох граней життя і вчинків героїв. Просвітительська модель характерів героїв для авторів цих “ідеологічних” творів на кінець ХІХ ст. стає загальною, їх об’єднує розуміння, за висловом з названої повісті І.Франка, що “наші визискувачі й тирани сидять у нас самих. Се наша апатія, наша дурнота і наша трусливість. Ніякий соціальний переворот не увільнить нас від них”.

XX ст. - епоха динамічних змін в естетичній свідомості людства - не без впливу соціальних катаклізмів. На його початок українська література усвідомлює себе як визначальний національний та історичний тип художньої творчості. Свої традиції склались у ній при характеротворенні. В їх основі курс на збереження національно-культурної ідентичності, витримання характеру в дусі романтично-народницької ідеології (для прикладу твори “Чайка”, “Талант”, “Циганка” С.Васильченка). Ця тенденція спостерігалась і в авторів, які зазнали модерністських впливів при спробах осучаснення концепції особистості, відзначених активними формотворчими пошуками, загостренням психологічного аналізу (О.Кобилянська, “Князь черні”, В.Винниченко, “Федько-халамидник” тощо).

Утвердження утилітарного підходу до суспільної ролі вітчизняної літератури за радянської влади привело до зміни акцентів у її людинознавчій проблематиці. На новій світоглядній основі розробляють у 20-і - на початку 30-х років образів юних сучасників і С.Васильченко, і письменники молодшого покоління - О.Слісаренко, Д.Бузько, А.Головко, І.Микитенко, О.Донченко. Створені ними характери втрачають свою національну та історичну ідентичність. А з середини 30-х років, з виходом першого офіційного роману виховання (диалогії “Дуже добре”, “Десятикласники” О.Копиленка) літературні характери позбуваються і вікової відповідності своїм життєвим прототипам.

Спадкоємність характеру у дитячій літературі переривається на цілі десятиліття.

У другому розділі - **“Конфлікт як один з найважливіших художніх засобів розкриття характеру героя у шкільній повісті 60 - 80-х років”** - виходимо з того, що проблема особистості у літературному творі реалізується через діалектичний саморозвиток художнього характеру, який існує у нерозривній і об’єктивній єдності з конфліктом і сприймається як багатогранний творчий процес, що виконує важливі ідейно-естетичні функції. Через їх єдність розкривається внутрішня структура особистості, її емоційно почуттєва, дійова і психологічна сфера життєдіяльності. У шкільній повісті, герой якої має мислити і діяти максималістськи, адже це здебільшого підліток у перехідному віці, конфліктна ситуація - найбільш відповідна художня форма втілення авторської педагогічної концепції. Саме вона забезпечує динаміку зображуваного, динаміку, яка своєю природою відбиває суттєву особливість дитячого світосприняття.

У зв’язку з утвердженням проблемності в українській літературі аналізованого періоду виникла можливість значно відійти від поверхової описовості, відмовлятися від багатьох надуманих переживань героя, від схематичного, ілюстративного відображення життя. Вже у творах початку 60-х років розвінчується та ідилічна атмосфера, яка нібито панувала у суспільстві між дорослими та дітьми, у них чітко окреслюється немало суттєвих конфліктів поколінь, які до того у нашій літературі у радянський час не висвітлювалися. Це конфлікти, що породжувалися фактичною посадовою, прошарковою, майновою нерівністю громадян. У повісті **“Я шестикласник”** Д.Ткача, наприклад, конфлікт твору відбиває ту соціальну нерівність, що існує між директором великого промислового комбінату й інвалідом війни, який перебуває з сім’єю на грані зuboжіння. У **“Курилових островах”** Ю.Збанацького цинічні вчинки дітей пояснюються цинізмом їхніх батьків, що прагнуть будь-що розбагатіти. На викриття подвійної моралі дорослих, що проникає навіть у центри духовності - школи, спрямовувалася повість **“Шпага Славка Беркути”** Н.Бічуї. Тим самим демонструвалося, що дійсність являла собою сукупність суспільних суперечностей, значно багатших, ніж це мала на увазі ідеологічна надбудова.

Але вже під кінець десятиліття, у 70-і роки ці конфлікти знову оголошуються не властивими пануючому ладу. Все ж, і за таких

умов значно глибше осмислює концепцію юного героя О. Гончар у “романі виховання” (Л. Новиченко) “Бригантина”, ніж, скажімо, Ю.Збанацький в офіційно схваленому романі “Кують зозулі”. У дитячій літературі спостерігаються дві концепції, два підходи до висвітлення основних суперечностей і проблем виховання молоді. У “Бригантині” вибір героя - це насамперед охоплення певного кола конфліктів, в епіцентр яких автор ставить його не з випадковості, а внаслідок реалізації назрілого задуму. Ця повість підтвердила, що і у творі на виховну тему герой і певне коло конфліктів, тобто, колізій, проблем, характерних ситуацій невіддільні. У романі ж Ю.Збанацького, особливо у заключних його частинах, було продемонстровано розв’язки у долі героя, які більше влаштовували ідеологів від літератури. Максимально намагався зберегти життєву гостроту модельованих ним конфліктів Гр.Тютюнник, розуміючи їх функціональну роль у творенні образів не тільки дорослих, а й молоді. Народнохарактерологічна основа його образності дозволила письменнику залишити помітний слід у розкритті теми школи (повісті “Климко”, “Вогник далеко в степу”).

На збереження конфліктної напруги спрямовувались активні жанрові і формотворчі пошуки, які велись тоді у дитячій літературі (повісті-казки “Женя і Синько” В.Близнеця, “Я був дідусем” Ю.Збанацького, гумористична трилогія “Тореадори з Васюківки” В.Нестайка). В.Близнець створив гостроконфліктний твір на протигагу митцям, які розповідали про школу на основі поверхових вражень про так зване “щасливе” радянське дитинство, обминаючи справжні його проблеми. Тим самим домігся помітного успіху в підлітковій повісті.

Спосіб дослідження моральних устоїв юного героя, пропагований О.Гончаром, виявився не досить поширеним у шкільній повісті. У 70-і роки дитяча література далеко не завжди займала принципову позицію, коли їй “замість реальних, сутнісних суперечностей пропонували для риторичного обігрування різні замітники” (І.Дзюба). Цим значною мірою, на нашу думку, можна пояснити недовершеність і багатьох літературних характерів. Адже і справді, герої цілого ряду шкільних повістей (“Диваки” Б.Комара, “День несподіванок”, “Іскри прощального вогнища” В.Мальця, “Товариші” А.Мороза, “Полювання на орлів” В.Сліпачука й десятків інших дитячих книжок) суттєво відрізнялися від життєвих прототипів, які являли собою суперечливе розмаїття світоглядів, а

не “гармонійне злиття”, як це посилено пропагувалося тогочасною державною ідеологією.

Конфлікти у молодіжному середовищі, викликані дволикістю, так би мовити, двомірністю суспільства, виявилися значно гострішими, ніж їх зображено у цих творах. І це закономірно: адже глибинні, світоглядні конфлікти, пов'язані зі становленням неординарної особистості, на той час старанно приховувалися, бо вони відбивали значні суспільні суперечності, відчуження між владою і народом.

Домінуючою все ж виявилася діалектика реального буття, яка призводить до поглиблення реалістичних тенденцій в українській літературі. Освоєння шкільної дійсності наприкінці 70-х і у 80-і роки йшло шляхом заглиблення у ті проблеми, які вже довгий час знаходилися на поверхні і були пов'язані з занепадом основ тоталітарної системи, незрушність яких довгий час відстоювала школа. Дитяча література, ніби в компенсацію за згаяне, порушує значні внутрісуспільні конфлікти. Їх висвітлює у шкільних повістях “Звичайний шкільний тиждень”, “Квітень у човні” Н.Бічуя, “Ластівка день починає” О.Пархоменко, “Вибір”, “Металіст з 9-Б” Г.Усач, “Поштовий фургон” Г.Кияшко, “Горіхове озеро” О.Столбін.

Основою конфліктів між літературними персонажами стає психологічна напруга у стосунках між життєвими прототипами (у реальному житті її намагались ототожнювати з “труднощами зростання”, приховуючи справжні чинники). У цій повістях акценти все послідовніше розставляються не стільки на вікових особливостях юних героїв, їх віковому максималізмі, скільки на значенні соціальних факторів у формуванні особистості. Це характерно для тієї частини дитячої літератури, яка при вирішенні проблеми особистості спиралася на життєву основу. У цей час прийом душевної “оголеності” героя, саморозкриття характеру у шкільній прозі набуває все більшої популярності. Перенесення у твір найтонших нюансів психіки життєвих прототипів героїв дозволяє висвітлити характер ніби зсередини, підтвердити гострі морально-етичні проблеми, пов'язані з духовним самовизначенням особи.

Протистояння особистості пануючій ідеології, світоглядний конфлікт на кінець 80-х років стає центральним у творах про школу. Про це свідчить і опублікований у 1987 році роман на виховну тему “До Гераклових стовпів” З.Легкого. Зображені у ньому

духовне і професійне пристосування, окозамилювання, подвійна мораль більшості дорослих, учителів нівелюють позитивний вплив конфлікту поколінь на формування юної особистості, унеможливають його художнє розв'язання - як свідчення громадянського становлення героя. А саме такі, передбачувані, "щасливі" розв'язки найчастіше спостерігались у радянських дитячих книжках.

Зі зміною політичної і державної системи в Україні було знято заборони і в літературі на окремі теми, у тому числі про голодомор 1932-33 років. Це дало можливість для виходу в світ і якісно нових творів, у тому числі шкільної повісті П.Запаренка "Дума про дитинство". У ній художньо переконливо доводиться, що основний мистецький конфлікт в українській літературі зумовлювався й асиміляторською за своєю суттю політикою держави, що розпалася, стосовно українського народу. Без його вирішення у суспільстві неможливо було прогнозувати шляхи розв'язання проблеми особистості, особливо у творах на виховну тему.

У третьому розділі "Жанрово-композиційне багатство шкільної повісті 60 - 80-х років і його роль у моделюванні характеру героя дитячої літератури" з'ясовується, як концепція особистості впливала на структуру досліджуваних творів, як вона відбилася в системі образів, шляхах і способах творчої реалізації авторських уявлень про людину. Як справедливо стверджує В.Марко, "художньої концепції людини немає поза творами мистецтва, які є формою її реального буття". Разом з тим при радянській державній, політичній та ідеологічній структурі роль літератури, особливо дитячої, найчастіше зводилась до її виховного значення, внаслідок чого створювалась "ієрархія": ідейність, класовість, тема, герой - тобто "зміст" - і вже потім - художність, майстерність тобто - "форма" (В.Дончик).

Деяке послаблення на літературу ідеологічного тиску позначилося на охопленні нею більш значних проблем, поживаленні жанрових пошуків, удосконаленні та збагаченні форми творів. Помітне кількісне примноження шкільної повісті не могло не вплинути і на якісне її збагачення. Пошуки жанрового урізноманітнення дитячої літератури привели до поновлення і посилення традицій, від яких вона раніше змушена була відмовлятися. Ще у 20-30-і роки шкільна проза засвідчила свої перспективи творами А.Головка "Інженери", "Зелені серцем"; І.Микитенка "Гавриїл Кириченко - школяр", "Вуркагани",

“Ранок”; О.Донченка “Школа над морем” тощо. Це були твори про пригоди, до яких прагне юний герой, близькі і зрозумілі його віку. У них пригодницький момент набуває принципового значення не як самоціль, а як засіб впливу різноманітних складних життєвих ситуацій, випробовувань на особистість, що в процесі їх переборювання демонструє свою непересічність (повісті “Я шестикласник Д.Ткача, “Курилови острови” Ю.Збанацького, “Бригантіна” О.Гончара, “Женя і Синько” В.Близнеця, “Тореадори з Васюківки” В.Нестайка та ін.). У цьому плані виділяється новаторським підходом “Бригантіна” О.Гончара. Поєднання мотивів пригодництва і романтики, насичення художнього простору повісті визначними географічними прикметами України, екскурсами у її історію створює відповідну масштабність образу головного героя цього філософсько-педагогічного твору і зумовлює життєву достовірність характеру.

Для посилення мотиву пригодництва як органічного відповідника моделі поведінки читача письменники, що пишуть для дітей, вдаються до застосування прийомів та елементів умовності. Так, дещо несподіваним, але психологічно цілком переконливим є введення у підліткову повість казкового елементу (образ чортика - повість В.Близнеця “Женя і Синько”, з’ява чаклуна - повість Ю.Збанацького “Я був дідусям”). Жанрові пошуки у повісті, адресованій підліткам, привели до логічного гумористичного звучання (найяскравіше у гумористичній трилогії “Тореадори з Васюківки” В.Нестайка).

Новаторським було звернення дитячих авторів до синтетичного творчого методу. Яскравим його зразком є “Бригантіна” О.Гончара, яка написана методом реалізму, при поєднанні його з елементами романтизму, символізму, фантастики. До фантастики часто звертається В.Близнець у своїй повісті-казці “Женя і Синько”. Разом з тим обидва твори демонструють націленість на соціальну проблематику, особистісність зображуваних характерів, на максималістськи налаштованого “на правду” адресата.

Отже, всупереч офіційним настановам на ідеалізацію дійсності, особливо у творах для дітей, саме соціально-побутова повість стала помітним явищем у дитячій літературі. У цьому плані найбільшої уваги заслуговує підліткова повість Гр.Тютюнника “Вогник далеко в степу”. Вона різко контрастує з однотемними творами, з їх скоректованою концепцією героя, жанровою невиразністю,

схематичністю підходу до сюжето- і характеротворення, поверховим психологізмом. Щасливі, запрограмовані розв'язки своєрідно "підказувалися", наприклад, романом Ю.Збанацького "Кують зозулі". Його концептуальні засади не сприяли посиленню реалізму в дитячій літературі. Роман лишився в ній на рівні творчої спроби.

У кінці 70-х років спостерігалось зосередження уваги деяких авторів на духовно-емоційному стані юних героїв, що привело до посилення психологізму у їхніх творах (повісті "Квітень у човні" Н.Бічуї, "Вибір", "Металіст з 9-Б" Г.Усача, "Поштовий фургон" Г.Кияшка, "Горіхове озеро" О.Столбіна та ін.).

Розширення художніх можливостей дитячої та юнацької літератури при моделюванні характеру героя відбувалось і внаслідок помітного композиційного збагачення творів. Художній простір, представлений у "еталонних" романах виховання ("Дуже добре", "Десятикласники" О.Копиленка й "Золота медаль" О.Донченка), себе вичерпав, як і пропоноване ними обмежене коло персонажів, їх полярне групування. Модельована не трафаретна, задана, а багатогранна юна особистість тепер не могла розкритися на вузькому фоні заорганізованого шкільного життя. У найбільш художньо помітних повістях герої ставали учасниками подій, завдяки яким висвітлювалась їх життєва основа і такі грані характеру, які раніше не бралися до уваги. У реалістичних картинах дістають своє відображення процеси духовної й соціальної деградації молоді, професійного й громадського користолюбства, сімейного егоцентризму. Чи не найвиразніше вони відбилися в образі Бена Кадухи з повісті В.Близнеця. Зрозуміло, що подієва насиченість досліджуваних повістей відкривала можливості для застосування різноманітних засобів композиції. Зростає художнє, а отже й концептуальне навантаження компонентів, що відтворюють зовнішнє і внутрішнє життя персонажів. У них все частіше віддається перевага динамічній оповіді перед статичним описом.

Уже у повоєнне десятиліття у підліткових повістях ("Щасливий день суворовця Криничного" І.Багмута, "Сад", "Юрко Васюта", "Лісничиха" О.Донченка та деяких інших) спостерігалось постійне намагання моделювати художню дійсність як можна повніше, враховуючи специфіку дитинства. Інша справа, що звужування проблематики збіднювало і художність багатьох загалом майстерних, але переобтяжених дидактичними елементами творів дитячої літератури. Це було і при наступному посиленні позалітературного тиску на мистецький процес у 70-ті роки, які позначилися

жорстокою цензурою, арештами творчої інтелігенції. Такі повісті, як “Диваки” Б.Комара, “Осіння стежка” В.Кави, “Голубий автобус”, “Іскри прощального вогнища” В.Мальця тощо створювалися за давно випробуваними сюжетними й композиційними схемами. Їх герої не виділялися не то що особистісними, а й просто індивідуальними рисами, але це вже не зупиняло літературного процесу, хоч значно гальмувало і звужувало його.

Шкільна проза невпинно розвивалась у руслі загального творчого процесу, спрямовувалася на посилення у ній аналітичних форм художнього мислення. Це дозволяло урізноманітнювати архітектуру творів, насичувати їх тими психологічними мотивами і деталями, які забезпечували б характерам особистісну конкретність, передавали душевну неврівноваженість героїв, векторність їх морального пошуку (у О.Гончара - внутрішній дискомфорт характеру викликаний причинами духовного зубожіння й екологічного недбальства у суспільстві, у В.Близнеця - зниженням рівня міського побуту, у Гр.Тютюнника - прірвою між “верхами” і “низами” “рівноправного” суспільства). Якісні зміни в організації композиційних елементів надавали характерам життєвої достовірності, художньої переконливості, як, наприклад, у промовистій поліфонічній сцені “Гомонить клас” (повість “Вибір” Г.Усача).

Скориставшись з набутків психологічної прози, О.Гончар “реабілітує” у дитячій літературі такий важливий компонент композиції твору як портрет. У ньому здебільшого переважала описовість. Портрет-характеристика головного героя “Бригантини” Порфира Кульбаки, динамічне поєднання в ньому зовнішніх і внутрішніх характерологічних рис у стадії еволюції особистості - помітне досягнення жанру.

У творах на виховну тему змінюється групування персонажів. Атмосфері суцільного суспільного негативізму, яка проникає й у стіни школи, надалі протиставляється не “команда тимурівців”, а “неорганізований” герой-одинак, ентузіаст, непересічна особистість (повісті Г.Усача, Г.Кияшка, О.Столбіна). Така тенденція мала місце в усій вітчизняній літературі.

Зміна масштабу особистості, відбитої у шкільній повісті, закономірно вела й до добору відповідних художніх, композиційних засобів для її реалізації. Наприкінці 80-х об’єктивно-реалістична тенденція у розвитку аналізованого жанру приводить до відображення у ньому суспільних катаклізмів - картин жорстокого

голодомору (явно не “дитяча” тема!). На жанрово-композиційному рівні кращі зразки шкільної прози зблизилися з прозою для дорослих - відповідно до тенденції більш раннього духовного становлення молодого покоління за сучасного розвитку цивілізації.

Висновки. Проблема особистості була визначальною у шкільній повісті 60-80-х років. У ній все послідовніше відбувалося моделювання характеру людини як соціально-психологічного унікаму, що увиразнював невідповідність між офіційною заідеологізованою концепцією людини і реальною особистістю сучасника. Тим самим усувалася заданість художнього характеру, який довгий час відзначався віддаленням від життєвого прототипа, однолінійним набором зумовлених позамистецьким впливом якостей. На противагу їм висувалися характеризуючі функції середовища, чому сприяло посилення реалістичних тенденцій в процесі демократизації героя, переборення трафаретності його образу. Це дозволило, при художній реалізації проблеми, більш послідовно віддзеркалювати суперечності внутрішнього змісту особистості.

Цьому сприяли також удосконалення ідейно-образної структури творів, наближення останніх до соціально-моральної проблематики, досягнення психологічного вмотивування їх властивостей. Наслідком цієї діяльності у межах шкільної прози стало відтворення масштабних картин дійсності, суспільного та індивідуального життя героя.

Розгляд проблеми особистості у дитячій прозі на значно ширшій життєвій основі привів до поглиблення тенденцій її розв'язання у плані переоцінки морально-етичних поглядів, які нав'язувалися суспільству, висвітлив перспективи. Дитяча література й надалі залишається важливою державною ланкою у формуванні духовного обличчя молоді, а отже, має зростати суспільна роль письменників, що пишуть для дітей.

Основні положення дисертації викладено у таких публікаціях автора:

1. Кириченко П.В. Програми з української літератури середньої загальноосвітньої школи для 7-11 класів (факультативний курс). Тема школи в українській прозі для дітей (9 кл.) // Укр. мова і літ. в школі. - 1989. - № 6. - С.20-23.

2. Кириченко П.В. Любов - дітям. До 70-річчя від дня народження Л.М.Письменної // Література. Діти. Час: Збірник літ.-критич. статей про дит.літ. - К.: Веселка, 1984. - С.177-179.

3. Кириченко П.В. З любов'ю до підлітків. До 50-річчя від дня народження Н.Л.Бічуї // Література. Діти. Час: Збірник літ.-критич. статей про дит.літ. - К.: Веселка, 1987. - С.178-179.

4. Кириченко П.В. Чому не було українського Тимура? (А.Гайдар і українська проза для дітей) // Література. Діти. Час: Збірник літ.-критич.статей про дит.літ. - К.: Веселка, 1990. - С.90-94.

5. Кириченко П.В. Сучасний погляд на тему школи в курсі "Дитяча література" // Нові технології навчання: Науково-методичний збірник. - К.: ІЗМН, 1996. - С.97-105.

6. Кириченко П.В. До проблеми освоєння шкільної теми // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. 28-31 жовтня 1996 р.: У 6-ти кн. - Чернівці, 1996. - Кн. 5. - С.91-93.

7. Кириченко П.В. Григорій Тютюнник. // Живе слово. Нововведені імена в програму з української літератури: Навчально-методичний посібник: У 3-х кн. - К.: Бібліотека українія, 1997. - Кн.3. - С.16-25.

Кириченко П.В. Проблема становлення особистості та шляхи її художньої реалізації в українській шкільній повісті 60-80-х років ХХ століття. - Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.01.

У дисертації вперше з сучасних позицій на матеріалі шкільної прози 60-80-х років (твори О.Гончара, Гр.Тютюнника, В.Близнеця та ін.) показано, як вирішувалась у той час дитячою літературою "людинознавча" проблематика. У порівнянні з творами на виховну тему попередніх десятиліть (О.Копиленка, О.Донченка тощо) у шкільній повісті спостерігалось моделювання більш правдивого образу юної особистості, наближення художнього характеру до його життєвого прототипа за рахунок майстерного використання характеризуючих функцій середовища, подолання позамистецьких впливів.

Ключові слова: шкільна повість, концепція особистості, художній характер, конфлікт, жанрова специфіка, структура композиції, психологічна домінанта.

Кириченко П.В. Проблема становления личности и пути ее художественной реализации в украинской школьной повести 60-80-х годов XX века. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01.

В диссертации впервые с современных позиций на материале школьной прозы 60-80-х годов (произведения О.Гончара, Гр.Тютюнника, В.Близнеца и др.) показано, как в то время в детской литературе решалась "человековедческая" проблематика. По сравнению с произведениями на воспитательную тему предыдущих десятилетий (А.Копиленко, О.Донченко и ряда др.) в школьной повести наблюдается моделирование более правдивого образа юной личности, приближение художественного характера к его жизненному прототипу, что достигается мастерским использованием литературного материала, обогащением его форм, усилением характеризующих функций жизненной среды, преодолением внелитературного влияния.

Ключевые слова: школьная повесть, концепция личности, художественный характер, конфликт, жанровая специфика, структура композиции, психологическая доминанта.

Kyrycheko P.V. The problem of a personality and the ways of its artistic realization in the Ukrainian school story of the 60-80 ies of the twentieth century. The manuscript. The dissertation for the competition of the degree of Ph.D. on philology in specialiny 10.01.01.

For the first time the ways of realization of human being problems in the children literature of those days were shown from the contemporary position based on the school story of the 60-80 ies (by O.Honchar, G.Tyutyunnyk, V.Blyznets, ets.).

Compared to the pedagogical theme works of the previous decades (O.Kopylenko, O.Donchenco, ets.) the school story reflects the modeling of more trushul image of a young person, the closer approach of the artistic character to its real prototype, by means of skillful use of literary material, its diversifying, intensifying of the charactrizing functions of environment, overcoming of out-of-arts impacts.

Key-words: school story, the concept of the personality, artistic character, conflict, genre nature, structure of the composition, psychological predominance.

**НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова**

100310245

Підписано до друку 13.05.98.
Формат 60 x 84 /16. Друк офсет.
Наклад 100 прим. Зам. № 66.

Видавництво «Генеза» 254212,
Київ-212, вул. Тимошенка, 2-л

